

L'exili republicà després de la guerra civil a Barberà de la Conca (1939)

Josep M. Grau Pujol.

Historiador

En les darreres dècades l'atenció historiogràfica sobre la Guerra Civil i el règim franquista a Catalunya ha estat prolífica, un dels esforços més lloables l'ha constituït el recompte de víctimes. Aquí cal esmentar els treballs del Centre d'Història Contemporània de Catalunya que ha recollit en un cens tots els soldats morts en acció de guerra i els civils víctimes de bombardeigs o d'explosius abandonats, i ha donat peu a publicacions de caràcter local o comarcal realitzades pels mateixos enquestadors. A nivell de tot el territori nacional destaquem els llibres de Josep M. Solé i Sabaté, el primer l'any 1985, *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, que inventaria i analitza els afusellats per motius polítics durant la dictadura militar del general Franco, el 1986 juntament amb Joan Vilarroya editen, *Catalunya sota les bombes: 1936-1939*, on novament realitzen una exhaustiva recerca, ara sobre els morts causats pels bombardeigs feixistes, amb la nòmina de tots. Entre 1989 i 1990 apareix, en dos volums, un altre estudi col·lectiu dels referits investigadors, *La repressió a la rera guarda de Catalunya: 1936-1939*, on es fitxen els assassinats d'eclesiàstics i persones conservadores considerades desafectes al moviment revolucionari. A la nostra comarca disposem de l'article de Josep M. Prats i Batet, «El cost humà de la Guerra Civil (1936-1939) a la Conca de Barberà», *Aplec de Treballs* (Montblanc) 13 (1995), ps. 171-206, detallant minuciosament, amb nom i cognoms, les defuncions causades directament pel conflicte, en base als llibres de defuncions del registre civil i història oral. Posteriorment, el 2000, Josep Recasens Llord, en base als expedients del centre penitenciari de Tarragona relaciona, també individualment, els empresonats polítics de la Conca en el llibre *La repressió franquista a la Conca de Barberà (1939-1945)* i, finalment, l'any 2009, el mateix estudiós buida sistemàticament els expedients de conques incoats pel tribunal de responsabilitats polítiques de Tarragona en el llibre *El daltabaix a la Conca de Barberà de 1936-1945*. La conservació dels fons documentals a Tarragona, la seva catalogació en les darreres dècades i les facilitats d'accès en arxius públics ha estat sens dubte un dels factors a tenir en compte en l'aparició de les publicacions.

A Catalunya el tema de l'exili es va començar a tractar principalment des de la vessant de la memorialística, sobretot dietaris i memòries personals a mans de literats o polítics, com per exemple Josep M. Poblet i Guarro (1942-1976), Roc d'Almenara (1943), Ramon Moral Querol (1975), Teresa Pàmies (1975-2002), Artur Bladé i Desumvila (1976-1993), Antoni Rovira i Virgili (1976), Carles Pi i Sunyer (1978-1979), Maurici Serrahima (1978-1981), Joan-Baptista Xuriguera (1981), Xavier Berenguel (1982-1986), Guifré Bosch (1991), Ferran Soldevila (1995), Ramon d'Abadal i Calderó (2001), Josep Pous i Pagès (2002), Miquel Ferrer Sanxis (2008), sense oblidar els epistolaris, com els de Carles Rahola (1998), Joan Coromines (editats des de 1998), Antoni Rovira i Virgili (2002), Lluís Nicolau d'Olwer (2003), Carles Pi i Sunyer (1998-2010) o Manuel Serra Moret (2010) per esmentar-ne alguns. Gràcies a Montserrat Roig, des del 1977 disposem de l'obra *Els catalans als camps nazis*. Els estudis dels camps de concentració francesos, els

2. Arribada de les tropes franquistes al Portús (Vallespir), el 9 de febrer de 1939. Fons A. Chauvin. Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO), Perpinyà.

3. Camp de concentració de refugiats republicans espanyols a la platja d'Argelers (Rosselló). Fons A. Chauvin. Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO), Perpinyà.

1. 1. Pas per la frontera de La Jonquera (Alt Empordà) i el Portús (Vallespir) d'una companyia militar, entre el 5 i el 9 de febrer de 1939. Fons A. Chauvin. Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO), Perpinyà.

refugiats i les migracions a Amèrica han estat abordats per diferents persones com Lluís Ferran de Pol, *De lluny i de prop* (1973), *Campos de concentración* (1939), (2003), Avel·lí Artís Gener (1976), Joan Sauret (1979), Daniel Díaz Esculies, *Entre filferades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans, 1939-1945* (1993), Francesc Vilanova, *Als dos costats de la frontera. Relacions polítiques entre exili interior a la postguerra, 1939-1948* (2000), Joan Vilarroya Font, *Desterrats. L'exili català de 1939* (2002), Enric Pujol (cord.), *L'exili català de 1936-1939* (2003), Daniel Serra, *L'exili dels republicans: el somni derrotat* (2004), Tàrio Rubio, *La tragèdia de l'exili republicà català* (2008), Maria Campillo, *Memòria literària i ficció de l'univers concentracionari* (2006) i *Allez ! Allez!. Escrits del pas de frontera*, (2010), Josep M. Solé Sabatè i Joan Vilarroya (dir.), *Els camps de refugiats. La guerra civil: Balanç final* (2006) i del mateix autor: *1939: derrota i exili* (2000) i *Desterrats: l'exili català de 1939* (2002). L'any 1989 se celebra a Barcelona un Congrés Internacional sobre l'exili als Països Catalans (1939-1978). També són nombroses les monografies que aborden l'exili des del punt de vista de la destinació geogràfica (sobretot a Amèrica) o el gènere (dones), l'edat (nens) o professió (artistes, científics, escriptors, mestres, metges), aquí destaquen els excel·lents treballs de Maria Campillo, Josep Clara, Francesc Vilanova, Albert Manent, Salomó Marqués. Per altra banda a nivell espanyol esmentar les aportacions de Javier Rubio, *La emigración española a Francia* (1974), *El exilio español de la guerra civil* (1997), José-Luis Abellán (1976-1978), Francisco Caudet, *El exilio republicano de 1939* (2005) sense oblidar llibres francesos com els de Louis Stein (1981), Émilie Temime (1996), Geneviève Dreyfus-Armand (2000), Francis Aguila (2009) o Remei Olivé (2010). A nivell local (exemple a Lleida, Girona, Sabadell) van apareixent petits articles però també estudis de caràcter comarcal encomiables en forma de llibres com el modèlic de Jordi Gaitx Moltó, *L'exili del Baix Empordà al 1939* (2007) o el d'Albert Manent, *La Guerra civil i la repressió del 1939 a 62 pobles del Camp de Tarragona* (2006), entre d'altres.

Amb l'enfonsament del front de guerra a Catalunya s'acaba la confrontació i la consciència de derrota era palpable, els rumors -sovint verídics- de l'extrema violència que exercien els soldats marroquins i les tropes franquistes en entrar als pobles ocupats (afusellaments, violacions i robatoris) i la por a la repressió va empènyer a la població a fugir vers el nord i, finalment, a la frontera. El 26 de gener de 1939 cau Barcelona, el quatre de febrer Girona, a partir d'aquí els militars reben ordres de recular fins la ratlla amb França, les autoritats gales tanquen la frontera el 27-28 de gener (sols deixaren passar dones, nens i ferits) i l'aglomeració i patiment de fred i gana de la multitud de refugiats és enorme, dramàtic, sense oblidar els despietats atacs aeris de l'aviació italiana i alemanya que havien rebut les fileres de republicans en la marxa, molts animals de càrrega (mules i cavalls) foren l'aliment de subsistència en aquest èxode forçat. El febrer de 1939 es calcula que prop de mig milió de persones travessaren la frontera, a final del mateix any romanien en territori francès uns dos-cents mil exiliats, un terç dels quals eren catalans, la seva destinació inicial foren uns camps de concentració habilitats a la Catalunya Nord, primer sense les mínimes condicions sanitàries, circumstància que provocà la mort d'un miler de persones (gener del 1939), Argelers de la Marenda concentrà, el mes de febrer, noranta mil desplaçats, per descongestionar l'aglomeració es crearen altres camps com per exemple Sant Cebrià, que rebé vuitanta mil refugitats, xifra que el mes de juliol s'havia reduït a quinze mil, els més dèbils, sobretot els ferits, patiren una epidèmia de tifus, a la qual s'hi afegien els polls, la fam i el fred. Un camp de trànsit fou Barcarès, al Rosselló, on ingressaven els que mostraven interès en retornar a l'Estat Espanyol o a incorporar-se a les companyies de treballadors estrangers

al servei de la República Francesa, les dones i els nens eren conduïts al camp de Ribesaltes, altres camps foren Setfont i Agde, a Occitània. L'abril de 1940 es comptabilitzen a França 104.000 soldats republicans, dels quals 55 mil treballaven en carreteres i fortificacions, quaranta mil en l'agricultura i tres mil eren invàlids. Amb l'ofensiva alemanya del maig-juny del 1940 sobre territori francès diversos milers de soldats espanyols s'allisten per anar al front de guerra, amb l'armistici de 1940 es produeix la deportació als camps de la mort nazis, però especialment amb l'ocupació de 1942. A més de la lluita armada dels soldats republicans agrupats a la resistència francesa, altres es desplacen a la frontera per formar part dels grups de guerrilla, els anomenats maquis.

Segons un informe enviat al govern mexicà, del 16 d'octubre de 1940, localitzat a l'Arxiu Montserrat Tarradellas de Poblet (sig. 350, doc. 35), el departament de Tolosa de Llenguadoc havia arribat a acollir 38.000 refugiats espanyols i a la capital eren uns onze o dotze mil. Els intel·lectuals eren uns 300 que constituïen un centenar de famílies.

Referent a la situació econòmica dels refugiats llegim: *«Es cada vez más precaria y ha llegado en estos últimos días a ser aguntiosa. Han contribuído a ello los siguientes factores:*

-1º. Como consecuencia del armisticio, la mano de obra española que trabajaba en las fábricas de defensa nacional, quedó totalmente sin trabajo. El salario de despido que se les dió, ha permitido cubrir las necesidades de estos trabajadores durante cierto tiempo. Pero por más equilibrios que han hecho prácticamente se han agotado estas reservas.

Los que trabajaban en empresas particulares en el momento de la desmovilización, han quedado privados también de sus plazas, por lo que ha aumentado el número de nuestros compatriotas parados.

Puede decirse que hoy hay un número exiguo de españoles contratados en casas particulares o fábricas. Se oponen que sea empleada la mano de obra española, las leyes del País que nos acoge. Tiene como es natural, que defenderse el gobierno de la falta de trabajo que existe para los naturales del País. Los últimos contratos vencen a final de noviembre. Desde ese momento ningún español podrá tener trabajo remunerado.

-2º. Las entidades de socorro a los españoles en el exilio sufrieron una dislocación con motivo de la retirada de París. Desde entonces y pese al esfuerzo de algunas personas no ha podido organizarse una ayuda eficaz. Este colapso de la ayuda ha influenciado sobretudo a los subsidiados directos como a los inválidos y tuberculosos y a la sanidad de los campos (...).

Continua el text manifestant la manca de recursos per a fer front a l'alimentació dels desplaçats i la necessitat de proveïr-los de documentació per a evacuar-los a Mèxic.

Les cançons novament ens mostren els problemes dels exiliats a França i el seu descontentament a l'hora d'aconseguir suport per part de la Junta d'Ajuda als Refugiats Espanyols (JARE) o plaça en un vaixell per manca de disponibilitats.

« Vete SERE, Vete JARE
Aunque justifiques tu grande labor,
los quinientos francos a los oficiales,
a los de la rueda y a los del tablón,
de la plebe no te acuerdas
pagar al soldado que tanto luchó
y que está tratado como un vil pelele
tragando arena igual que un bribón.
Al JARE te han agregado
y pronto te agregaran
una colla de enchufados
que no hacen más que chupar
ya vendrás, ya vendrás,
tu mi ayuda algún día a buscar,
ya vendrás, ya vendrás
tu a mi ayuda a buscar.
No te acerques, no me toques
ya que tu bien sabes como yo luché
y ahora me desprecias, como una piltrafa
ni siquiera darte cuenta de cuanto te dí.
Yo te digo, y te repito, que sin mi ayuda,
tú nada harás y es necesario que nos unamos
para continuar luchando por nuestro ideal,
ya vendrás, ya vendrás
tu a mi algún día a buscar »

(música de *La bien pagada*).

Lletra recollida per Joan Abellà Tous i publicada a la revista Llum (Barberà de la Conca) 55 (1988), p. 3.

La documentació principal sobre els camps de concentració és a França i les referències sobre els exiliats que podem localitzar a Catalunya es basen en els fons municipals, com per exemple les anotacions marginals en els padrons d'habitants, els reclutaments militars de 1939-1940 on s'anota minuciosament l'absència dels cridats a files, la correspondència de l'ajuntament, siguin els informes de l'acalde o el cap de la falange a la guàrdia civil o al Tribunal de Responsabilitats Polítiques de la capital de província on s'havia d'explicitar la residència de les persones que es volia repressaliar econòmicament, també hi ha les reclamacions de les oficines de contribució que demanen la localització dels deutors de la contribució rústica o urbana. Finalment, la memòria oral que s'ha de contrastar amb fonts escrites.

Segons dades censals l'any 1936 Barberà comptava amb 1.133 habitants i en el padró de 1940 aquesta xifra s'havia reduït a 1.030 persones, és a dir, a conseqüència de la guerra se'n perden 102, la qual cosa suposa un 9 % del total.

L'economia de Barberà era estrictament agrària, a la immediata postguerra, l'any 1941 solament 18 famílies tenien el cap de casa englobats en els sectors secundari o terciari, amb un total de 65 integrants, així trobem a dos basters, un constructor de carros, un ferrer, un fuster, un electricista, un paleta, dos flequers, un guarda rural, un conserge del sindicat, un secretari municipal, tres mestres, un metge, una llevadora i un capellà. Durant la postguerra s'inicia un èxode rural vers les ciutats, principalment les de l'àrea de Barcelona i el Camp de Tarragona, tot i que també es rebrà un petit contingent forani, sobretot jornalers d'Almeria.

En aquest estudi que presentem sobre l'exili de Barberà de la Conca comptem a 28 famílies que traspassen la frontera el 1939, de les quals onze no tornen, això suposa un 39% d'exili permanent. Entre les persones que decideixen marxar soles, generalment soldats, en trobem 22, la majoria retornen al seu poble, sols tres romanen a França (13,6 % del contingent individual exiliat), és a dir, que ens trobem davant d'un exili majoritàriament temporal, no definitiu segons testimonis orals i la bibliografia cap barberenc morí en camps d'exterminis nazis ni tampoc emigrà a Amèrica. A través dels llistats de les lleves militars de 1939-1940 tenim constància que des de l'ajuntament de Barberà es coneixia amb detall la destinació de tots els exiliats, no només la població del camp de concentració sinó també l'illot i el número de barraca, ignorem si aquestes dades eren aconseguides a través de la correspondència dels exiliats amb els seus familiars de Barberà. És possible que manqui algun barberenc exiliat com a soldat el 1939 però que residís en alguna altra localitat o bé algun foraster que en el moment de la guerra o anteriorment estigués empadronat a Barberà.

Les característiques específiques de Barberà són especials en relació a la resta de comarca, el paper del sindicat marcarà una forta tendència política vers el socialisme (PSOE) i el sindicalisme de la UGT a diferència d'altres poblacions on durant la II República predominaven altres partits i sindicats¹. L'origen de l'especificitat de la ideologia local rau en la fundació l'any 1894 de la Societat de Treballadors Agrícoles del poble de Barberà a causa de la crisi de la fil·loxera, una associació sorgida per fer front al caciquisme dels terratinents i usura dels comerciants, una via revolucionària dins del cooperativisme i la introducció d'idees socialistes amb una especial atenció a l'ensenyament².

Què els impulsà a l'exili a més de la ideologia?, segurament la proximitat a Solivella amb els sagnants fets de 1936, la por a la repressió per haver ocupat càrrecs municipals (regidors o alcaldes), haver participat en la crema d'imatges religioses, etc. foren motius perquè molts decidíssin emprendre el camí de la fugida, també hem de recordar els forts llaços familiars de les societats rurals petites (vegeu els parentius en l'apèndix) i el mimetisme a l'hora de prendre la decisió de marxar. Hem de dir que entre els resums dels informes polítics que aportem no hi ha cap referència a delictes de sang. La majoria dels exiliats són pagesos, en constituir la base de l'economia estrictament agrària, d'artesans sols hi ha un fuster i de botiguer, un estanquer, si bé complementava aquesta ocupació amb el conreu de la terra.

Joan Abellà, igual que nosaltres, compta que els exiliats que no tornen són 37, dels quals 34 són englobats en onze famílies i tres soldats en solitari³, aquesta xifra suposa un 3,36 % de la població censada l'any 1936. Els barberencs que foren processats i empresonats per

la dictadura franquista foren 24, dels quals tres foren condemnats a mort i un finà malalt a la presó (16,6% de difunts, del total de privats de llibertat), aquí caldria afegir els soldats que es destinaren a batallons disciplinaris de treball.

A Vimbodí, segons un recompte realitzat el 1978 per Àngel Bergadà Escrivà, l'exili afectà a vint famílies, sobre una població de 1.504 habitants (*Vimbodí. Estudi històric, sociològic i religiós*). Jordi Gaitx Moltó per la comarca del Baix Empordà l'any 1939, en un minuciós estudi ha comptabilitzat 1.511 exiliats sense retorn, xifra que suposa un 2,7 % de la població⁴. El percentatge obtingut a Barberà és molt superior. Aquest historiador calcula que el contingent de catalans exilats definitivament l'any 1945 era de setanta-un mil i això equival a un 2,5 % de la població del 1936⁵. Novament d'igual forma que els índexs de la repressió franquista la Conca es situa per sobre la mitjana, mancaria conèixer la posició de Barberà en relació la resta de comarca en nombre d'exiliats, així com baixar en detall als grups d'edat i sexe, dades que sense el buidatge dels padrons d'habitans no es poden obtenir.

Entre les assignatures pendents a la Conca de Barberà per a acabar de conèixer l'impacte de la Guerra Civil hi ha l'abast local de l'exili, també el dels refugiats i desplaçats peninsulars a la comarca entre 1936-1939, tema estudiat a nivell català per Joan Serrallonga i Urquidí (2004). La localització i publicació de correspondència i memòries també és una tasca a tenir present. La guerra i l'exili suposà a nivell demogràfic un decreixement de la població però sols una etapa més en l'evolució que encara s'hauria de veure afectada negativament per l'emigració rural vers les ciutats i a nivell polític la imposició d'un règim dictatorial que intentà imposar les seves idees per la força de les armes, un exemple el tenim en el canvi dels noms dels carrers, així el dia 11 de maig de 1939 se suprimeixen les dedicacions al Primer de maig, la Llibertat, Pablo Iglesias, Francesc Pi i Margall i Nicolás Salmerón, per denominacions típiques franquistes, però amb la mort de Franco es recuperarà la normalitat democràtica. Malauradament en algunes famílies la història viscuda durant la guerra és encara un tema tabú o amb poques ganes de parlar-ne i pot passar que hi hagi néts o nebots que desconeguin el patiment sofert pels seus avantpassats, esperem que aquesta aportació ajudi a recuperar la memòria individual i col·lectiva de Barberà.

Notes

1 Sobre els resultats dels comicis durant la II República vegeu l'article d'Andreu Mayayo Artal, «Processos electorals a la Conca: 1931-1936», *Aplec de Treballs* (Montblanc), 3 (1981), ps. 311-346.

2 «El naixement del moviment cooperatiu a la Conca de Barberà», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona), 5 (1985), ps.133-15.

3 «Estadístiques de la Guerra Civil a Barberà», *Llum* (Barberà de la Conca) 82 (1995).

4 *L'exili del Baix Empordà el 1939*, La Bisbal d'Empordà, 2007, p. 525.

5 op. cit. p. 42.

Famílies i persones de Barberà de la Conca exiliades després de la Guerra Civil

- Ramon Abellà Giné, pagès, 35 anys (1939), de la lleva de 1925, casat amb Raimunda Mateu, afiliat al partit socialista i UGT i membre de la seva junta local. Marxà a França, no van tornar, van tenir un fill. A Barberà fou jutge municipal del juny a l'octubre de 1934 i posteriorment també del febrer de 1936 fins el juny de 1938. En una declaració del març del 1941 que realitza l'alcalde s'afirma que *«sus ideas (...) fueron pésimas y peligrosas contra las personas de orden, siendo el alma del marchismo en esta población»*. Exp. TRPT, núm. 935. El seu cunyat era Baldomer Mateu Tarragó, que durant la retirada, com a soldat va marxar amb l'exèrcit cap a la frontera.
- Rosa Abellà Giné, germana de l'anterior. Vídua de Josep Esplugues, mort al front de guerra. Tenia una filla. França, no van tornar.
- Joan Abellà Tous, pagès, soldat republicà amb el grau de capità, ferit en tres ocasions traspassà la frontera amb l'èxode el gener del 1939, i torna després a Barberà, on hi vivia una germana. (Vegeu crònica personal).
- Josep Bella Farré, pagès i estanquer, de la lleva de 1923, casat amb Rosa Mateu. Una filla, Angelina mor a la retirada a causa de la metralla d'un atac de l'aviació franquista. Tornen. Havia estat membre de la junta directiva local del PSOE i UGT. En un informe de l'octubre de 1941 de l'alcalde de Barberà al cap de la guàrdia civil de Montblanc explica que *«fue persona de ideales extremadamente revolucionarios...durante la imperancia de los rojos demostró su inquebrantable interés en la dominación del bolchevismo, como así también prodigó ideas sanguinarias e insolentes manifestaciones contra las personas de orden»*. Exp. TRPT, núm.880.
- Antoni Bella Farré, de la lleva de 1931, fuster, germà de l'anterior. Marxa a França amb l'exèrcit republicà on s'hi establirà definitivament. A Barberà hi restà l'esposa i un fill (Vegeu crònica personal).
- Josep Bella Figuerola, de 39 anys (1939) i família (esposa i tres fills). França, van tornar. Exp. TRPT, núm. 948). Fou regidor municipal i afiliat al PSOE. En un informe de l'alcalde del març de 1941 s'afirma que *«sus ideales eran revolucionarios de tono marchista y peligrosos para las personas de orden»*. Els fills ja casats, emigren a Barcelona posteriorment.
- Ramon Bella Figuerola, de 32 anys (1939), de la lleva de 1924, pagès, germà de l'anterior. França. Fou alcalde de Barberà, afiliat al PSOE i UGT, casat amb Rosa Vilaró, amb tres fills. Van retornar. Una filla es casà a França. Era cunyat de Ramon Vilaró Esplugues, que també s'exilià.
- Joan Cabestany Abellà, marxa a França com a soldat amb l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1939 consta com a refugiat en el camp de concentració dels Pirineus Orientals (França). Retorna aviat a Barberà però més tard emigrà a Barcelona.
- Ermenegild Cabós Lafuente, jornaler, de 32 anys (1939), de la lleva de 1923. Era nascut a Fraga (Aragó). La seva família va venir a Barberà a veremar i s'hi van establir. Fou regidor municipal durant la Guerra Civil. L'any 1939 en la reclamació de lleves militars consta com a expatriat a França i en un altre document municipal del mateix any s'afirma *«actualmente de desconocido paradero»*. Les seves germanes vivien a Barberà, on es van casar. El mes de març de 1941 des de la presó de Burgos és traslladat a la de Tarragona on fou posat a disposició del jutjat militar que l'alliberà tot seguit. Un germà

- seu Francesc, l'agost de 1939, és ingressat a la presó judicial de Montblanc i el mes següent a la provincial de Tarragona, ciutat on un consell de guerra l'absoldrà i en conseqüència obtindrà la llibertat d'immediat.*
- Josep Calbet Vives i família -4-. França, no tornen (fills i néts vénen de vacances a Barberà, on mantenen casa, a partir de la democràcia).
 - Joan Calbet Vives, germà de l'anterior. França, no tornen.
 - Joan Calbet Salat, de 32 anys (1939), pagès, França. Havia estat president de la junta local de la UGT i regidor municipal. Era cosí de l'anterior. Exp. TRPT, núm. 936. El cap de casa marxa a França el 1939 i deix la família (esposa-Maria Miró Romeu- i un fill-Agustí-) a Barberà a casa dels pares d'ella, l'any 1948 la dona i el fill es traslladen a viure amb ell a França fins l'any 1951 que tornen quan mor el sogre per a conrear les terres d'ambós. El fill conserva cartes de l'exili del pare.
 - Josep M. Canaleta Figueras, va marxar com a soldat amb la retirada de l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1939 consta com a refugiat en el camp de concentració de Setfontes (França). Va retornar a Barberà, però més tard emigrà a Barcelona.
 - Joan Cantó Casamitjana, de la lleva de 1934, marxa com a soldat amb la desfeta de l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1939 consta com a refugiat en un camp de concentració de França. El novembre de 1941 retorna a Barberà.
 - Ramon Cantó Vilaró i família. França, no tornen. Exp. TRPT, núm. 940.
 - Ramon Cantó Vallvé, de 43 anys (1939), afiliat al POUM, França. Membre del comitè antifeixista. En un informe de l'alcalde del març del 1941 es consigna que les seves idees «*eran sanguinarias y extremadamente revolucionarias*».
 - Ramon Civit Civit, de 24 anys (1939), solter, pagès, passa a França amb la retirada com a soldat amb l'exèrcit republicà. Es casa a l'exili (amb una francesa) i no torna. Havia estat membre de la junta directiva de les Joventuts Socialistes de Barberà.
 - Josep Esplugues Civit, de la lleva de 1921. En el reclutament de 1939 consta com a refugiat en el camp de concentració d'Herault (França). Retorna a Barberà.
 - Josep Farré Romeu, de 40 anys (1939) i família (esposa i filla). França, tornen tots (el cap de casa ho farà més tard). Era cosí d'Antoni Bella Farré.
 - Antoni Foguet Español, pagès, de la lleva de 1934, marxa amb la retirada de l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1939 consta com a refugiat en el camp de concentració d'Agde (França). Retorna aviat a Barberà, l'agost del mateix any és empresonat a Montblanc i traslladat a Tarragona on el setembre és sotmés a un consell de guerra del qual en surt absolt. A finals de mes ja és posat en llibertat.
 - Josep Foguet Teixidó, soldat, marxa amb la retirada de l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1940 consta com a refugiat en el camp de concentració d'Herault (França). Torna a Barberà on més tard treballarà de ferrer.
 - Vicenç Giné Grau i família. França, tornen tots però no al mateix temps (el cap de casa ho farà més tard). Oncle de Ramon Abellà Giné.
 - Camil Grau Pedro i família. França, no tornen.
 - Joan Grioles Calbet, soldat, marxa amb la retirada de l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1940 consta com a refugiat en el camp de concentració de Bacarès (França). Va retornar a Barberà i posteriorment emigra a Barcelona.
 - Josep Manresa Capdevila, soldat, marxa amb la retirada de l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1939 consta com a refugiat en el camp de concentració d'Herault (França). Va

- retornar a Barberà però posteriorment emigra a Reus.
- Josep Martí Roca i família (esposa i una filla). França, el 1939 tenia 43 anys, no tornen. Fou regidor de l'ajuntament (del febrer fins l'octubre de 1934 i del febrer fins el desembre de 1936). Afiliat a la UGT. Cunyat de Joan Tous Gavaldà, també exiliat a França.
 - Josep Massó Calbet, pagès i família (esposa i dos fills). França, retornen aviat tots. Així al començament d'octubre de 1939 és empresonat a Montblanc, vint dies després conduït a la presó de Tarragona, després jutjat per un consell de guerra, absolt i alliberat tot seguit.
 - Joan Massó Calbet, germà de l'anterior i família (l'esposa era Joana Miró Foguet i tres fills: Josep, Ramon i Joan). França, retornen tots en diferents etapes. Marxaren amb un carro de Barberà el 12 de gener de 1939 i arribaren a la frontera el dia 7 de febrer de 1939, durant el trajecte anaven menjant farinetes i patates que havien agafat de casa i dormien a l'intempèrie, uns dins del carro sota una lona i la resta a sota del transport. A Vilamacolum (Alt Empordà) pateixen un atac de l'aviació feixista, a Figueres els obliguen a deixar el carruatge i seguir a peu fins a França, quan hi arriben la família se separa, el pare és internat al camp d'Argelers i la mare amb els fills són adreçats a Sant Hipòlit de la Salanca, però aviat poden comunicar-se per carta. A ell, posteriorment el traslladen al camp de Bram i després passa a treballar de pagès prop de Nimes, amb els esdeveniments de la II Guerra Mundial el novembre de 1939, la mare i fills retornen a Barberà, però el cap de casa no ho farà fins l'any 1941. Un fill, el Ramon, en la dècada dels setanta emigra a Valls.
- Els dos anteriors -Josep i Joan- eren cosins de Joan Calbet i Vives, un exiliat que no retornà.
- Baldomer Mateu Tarragó, França. Nat l'any 1913 i casat amb Maria Vilaró Esplugues. Sabem que tornà l'any 1943 quan és empresonat a Montblanc i Tarragona (juliol) i jutjat (agost), obtindrà la llibertat condicional el març de 1944*.
 - Joan Miquel Fabregat, soldat, de la lleva de 1932. Amb la derrota marxa amb l'exèrcit. En el reclutament de 1940 consta com a refugiat en un camp de concentració de França. Va retornar a Barberà i després emigra a Montblanc.
 - Antoni Miró Civit i família. França, retornen tots. Era cunyat de Josep Tarragó i Vallvé, un altre exiliat que també retorna.
 - Victorià Pedro Toldrà, soldat de la lleva de 1932. Passa la frontera amb l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1939 consta com a «expatriat» a França. Torna a Barberà i en els anys seixanta emigra a Barcelona.
 - Alfons Romeu Poblet. Marxa a França amb l'exèrcit republicà. No retorna, es casa a l'exili amb una francesa. S'estableix a Bordeus i estudia dret. L'any 1961 amb el nom afrancesat i amb un guió entre els seus dos cognoms publica el llibre, *Le regim juridique des étrangers en France*.
 - Ramon Romeu Teixidó, soldat, creua la frontera juntament amb l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1940 consta com a refugiat internat a l'hospital de Lió (França). Retorna a Barberà.
 - Joan Roselló Vinadé, soldat, creua la frontera amb l'exèrcit republicà. En el reclutament de 1940 consta com a refugiat en el camp de concentració de Setfont (França). Va tornar a Barberà i anys més tard emigra a Valls.
 - Joan Rovira Tous, pagès, de 52 anys (1939), UGT, i família (esposa i filla). França, no

tornen. Fou alcalde durant la Guerra Civil. Exp. TRPT, núm. 951.

-Ramon Rovira Tous, de 45 anys (1939), germà de l'anterior (casat amb Antònia Rosanes) el 1941 ingressa a la presó provincial de Tarragona procedent de la de Figueres. La seva llibertat condicional no la tindrà fins el 23 de novembre del mateix any.* En Ramon fou president de la Cooperativa Agrícola, afiliat a la UGT i al PSOE, el 1938 fou fiscal del jutjat municipal, en un ofici del febrer de 1941 de l'alcalde de Barberà al cap de la Guàrdia Civil de Montblanc s'afirma que el Ramon «*era de ideas izquierdistas, si bien no desempeñó cargo político alguno...fue elemento de la máxima confianza de los dirigentes rojos de la población...mostróse extremadamente revolucionario y pregonaba y alentaba ideas consistentes en que la vida económica de los elementos adictos al glorioso movimiento nacional habia de sujetarse al libre albedrio de los dirigentes rojos*». Exp. TRPT, núm. 941.

-Joan Rovira Rosanes, fill de l'anterior.

-Roc Salat Teixidó, de 49 anys (1939) i família, casat amb Maria Miró (amb un fill). França, tornen tots. Regidor de l'ajuntament i membre del Partit Socialista. El cap de casa el 17 de febrer de 1941 ingressa a la presó provincial de Tarragona procedent de la de Figueres, el 23 de novembre se li concedeix la llibertat provisional però reingressa a la presó el 5 d'octubre de 1942, no serà fins el 15 de març de 1943 quan novament restarà en llibertat.*

En una carta del 13 de gener de 1940 de l'alcalde de Barberà al cap de la guàrdia civil de Montblanc, s'afirma que en Roc, «*fue individuo de marcada significación marchista y de máxima confianza de los dirigentes rojos, a la par que ostentó cargos representativos en esta localidad, tales como miembro de la junta de los aparceros...y los de concejal del ayuntamiento, y miembro de la junta del Sindicato, durante el dominio marchista*». El 1941 en una altra carta informativa al governador civil de Tarragona s'afegeix que era militant del Partit Socialista i que havia pres part en la crema de l'església parroquial. En un altre informe del març de 1941 s'afirma que fou membre del comitè antifeixista i que «*sus ideas desde primero de octubre de 1934, fueron revolucionarias y de gran empeño marchista, siendo elemento de confianza de los dirigentes rojos*». En un ofici de l'abril del mateix any quaranta-ú enviat al jutjat militar de Tarragona se l'acusa de la crema d'esglésies i no recomana el seu alliberament perquè «*el pueblo veria con desagrado el excarcelamiento del referido individuo y en particular las personas que directamente fueron perjudicadas por el susodicho individuo*». Ex. TRPT, núm. 937. Roc era cunyat de Joan Massó Calbet, un exiliat que retorna.

-Tomàs Saumell Bella i família. França, tornen tots.

-Josep Saumell Bella (germà de l'anterior) i família. França, tornen tots.

-Ramon Sans Pedro (PSOE), de 36 anys (1939), casat amb dos fills. França, no tornen. Regidor de l'ajuntament durant el període de guerra. Com d'altres exiliats a l'estranger quan l'alcalde franquista ha d'emetre informes conclou que les seves idees eren «*izquierdistas*». Exp. TRPT, núm. 939.

-Ramon Saperas Moncusí, de 33 anys (1939), de la lleva de 1923. Afiliat al PSOE i la UGT, de la què fou president de la junta local. Regidor de l'ajuntament durant la Guerra Civil. En un informe de l'alcalde de 1941 s'afirma que «*sus ideales eran marxistas en extremo, secundando las órdenes del comité rojo*». Exp. TRPT, núm. 950. Acabada la guerra marxen tota la família però a mig camí se separen el marit de l'esposa (Dolors

- Amill Miró) i filla (Salut), el primer arriba fins a França on roman del 1939-1942, les darreres es queden a la ciutat de Barcelona a casa d'una amigada i després elles tornen a Barberà, on la dona treballà de modista. Al retornar el cap de casa és empresonat a Tarragona durant dos anys.
- Josep Tarragó Vallvé i família. França, tots retornen. Ell era cunyat de Camil Grau Pedro, un exiliat que no retornà.
 - Joan Tous Gavalrà, de 38 anys (1939), de la lleva de 1922 i família (casat, amb dos fills). França, no retornen. Un germà del primer, Josep, morí al front de guerra. En Joan havia estat alcalde de Barberà el 1934 (febrer-octubre) i 1936 (febrer-desembre) i també regidor el 1934. També president de la junta local del partit socialista. Exp. TRPT, núm. 948.
 - Josep Tous Tarragó i família. França, tornen tots. Era oncle de Ramon Abellà Giné.
 - Josep Vadrí Targa, pagès, casat amb dos fills, de 50 anys (1939), marxen el 1939 juntament amb els seus pares. França, van tornar. Havia exercit de jutge suplent del jutjat municipal des del juny del 1938. Milità al Partit Socialista Unificat. En un informe de l'alcalde del març de 1941 s'afirma que les seves idees « *fueron completamente revolucionarias y de tono marchista*». Exp. TRPT, núm. 942.
 - Josep Vadrí Abellà, fill de l'anterior, pagès, soldat, de la lleva de 1923. En la crida militar de 1939 consta com a expatriat a França. Ingressa a la presó provincial de Tarragona el juliol de 1942 i se l'allibera el gener de l'any següent.*
- Un germà seu Emili, de 24 anys el 1939, era pagès i ambdós foren membres de la junta de les joventuts socialistes.
- Rosa Vadrí Vilaró, vídua amb una filla i nét (el gendre era al front). França, tornen totes. Un germà de la primera, Josep, morí d'accident durant la guerra.
 - Ramon Vilaró Esplugues, i família (esposa i tres fills), de la lleva de 1923, comptable de la Cooperativa Agrícola. França. No tornen. Membre del comitè antifeixista, alcalde i militant actiu del partit socialista. En un informe signat per l'alcalde el març del 1941 llegim que secundava « *las ideas de Largo Caballero*». Ex. TRPT, núm. 948. Un cunyat seu, Baldomer Mateu Tarragó és empresonat (1943-1944). *.
 - Joan Vilaró Barrat, soldat, segueix el camí de l'exèrcit republicà cap a la frontera. En el reclutament de 1940 consta com a refugiat en el camp de concentració de Setfont (França). Torna a Barberà, anys més tard, juntament amb la família emigren a Valls.

Addenda

- Antoni Grau Ballart, paleta i pagès, nascut a Barberà però emigrat a Montblanc abans de la Guerra Civil. Marxa a França com a soldat i torna amb posterioritat il·legalment a Catalunya. (vegeu crònica personal).

Font: Informació oral facilitada per Joan Casamitjana (Barberà de la Conca) i correspondència municipal de Barberà (1939-1941). Quan indiquem un asterisc (*), les dades dels empresonaments són extretes del llibre de Josep Recasens Llorc, *La repressió franquista*

a la Conca de Barberà (1939-1945), Montblanc, 2000, ps. 61-67 i 419, on el lector pot ampliar informació.

Observacions: Les sigles Exp. TRPT, núm., signifiquen expedient del Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Tarragona, número originari. En l'actualitat aquest fons es troba dipositat a l'Arxiu Històric de Tarragona, si bé les signatures dels expedients són unes altres.

Nota: Agraieixo a Clara Gaya Casamitjana la seva paciència en la lectura dels correus electrònics enviats al seu avi.

Testimoniatges personals de l'exili barberenc Crònica de Joan Abellà Tous

Nascut a Barberà el 12 d'agost de 1914, pagès, de cal Xafarroques, fill de Joan Abellà Romeu i Rosa Tous Grau, casat l'any 1945 amb Antònia Fabra Bertran i mort el 31 d'agost del 2007. Tenen un fill, Joan-Lluís, que s'establirà al Pla de Santa Maria.

Quan esclatà la guerra es trobava realitzant el servei militar a l'Acadèmia militar de Saragossa, però en ser l'estiu -temps de batre-, el mes de juliol era de permís a Barberà per ajudar a la família. La seva padrina Rosa que vivia a Valls en assabentar-se de la sublevació de Franco va agafar l'òmnibus que anava a Sarral i va baixar a la cruïlla de Barberà pujant a peu fins al poble per avisar-lo. El jove soldat s'adreça a l'ajuntament per a demanar instruccions i allà

Joan Abellà Tous

li diuen que es dirigeixi al quarter de Tarragona, en aquest centre és mobilitzat juntament amb altres voluntaris que hi havia. Durant el conflicte se li ofereix d'incorporar-se a l'escola militar de Manresa on assoleix el grau de sergent, tinent i capità i ja tramitava la documentació de comandant quan era el final de la guerra. Participa a la batalla de l'Ebre en la divisió 27 i el batalló 122 on és ferit, hospitalitzat a Vallcarca, a causa de l'avançada de l'exèrcit franquista i els bombardejos de Barcelona emprèn la retirada vers la frontera juntament amb el seu amic Josep Samper. En la dècada dels anys vuitanta relata les seves vivències en uns breus articles a la revista local de Barberà. L'impressiona el volum del contingent humà i les pèssimes condicions sanitàries i alimentícies, «un panorama de misèria i tristor i sobretot mort i desesperança», amb gent de totes les edats (vells, infants -alguns orfes-) i gènere (homes i dones), també els robatoris i manca de seguretat i descontrol en l'èxode. A l'Empordà s'atura a Vilamalla, on instigat per un tinent espanyol mutilat, forcen la porta d'una casa per a buscar menjar i els seus estadants els hi ofereixen un plat de verdura, sang amb tomaca i una poma. La següent etapa fou Figueres, on amb gana i fred cercaren l'hospital, ple a vessar «no volien acceptar-nos, però amb molta insistència van allotjar-nos a la llar del soldat, un semi-soterrani amb quatre cadires sense cap llit, però que dades les circumstàncies era un paradís, sobretot per poder passar la nit en cobert».

L'endemà l'aviació enemiga els ataca de ple, «atontats per les explosions i la pols sortírem del nostre refugi com vam poder i davant dels nostres ulls aparegué la més gran desolació que pot imaginar-se, havien caigut els pavellons de l'hospital, aixafant i rematant els ferits que per tot arreu demanaven auxili... atordits i impotents davant d'aquell espectacle, sortirem al carrer junt amb el director de l'hospital que donava ordres i corria com un ximple volent acudir a tot arreu, sense poder solucionar res». D'allà van a la plaça del mercat on veuen la macabre carnisseria que les bombes havien provocat sobre els civils que s'hi havien refugiat, «Aplanats a terra com a gripaus, sols pensavem en sortir de Figueres, marxar com més lluny possible d'aquell infern de metralla i mort, doncs allò era l'apocalipsi total». Alertats de nou per les sirenes, fugen a les afores de la capital empordanesa i passen la nit en una barraca i l'endemà arriben a la Jonquera per creuar la frontera. «L'entrada a França es feia lenta, el temps passava sense poder-hi entrar, plovia, feia fred, la gent s'anava apretant més i més en un espai reduït». Va córrer el rumor que per Portbou l'entrada era més ràpida i s'hi van dirigir tot seguit, allà van aconseguir menjar que hi havia als vagons, procedent de l'ajut internacional que s'havien assaltat.

D'allà el conduïren al camp de concentració d'Argelers de la Marenda, on la humida arena fou el seu llit darrera una tanca vigilada per soldats senegalesos, però aviat es construïren barraques de fusta, l'aigua de boca «ens l'havíem de beure de la mateixa mar filtrada per la sorra», la qual cosa conduí a grans diarres que a alguns els provocà la mort. A causa de les seves ferides fou traslladat a l'hospital gal de Granville (Mauche) on romangué tres mesos «van ser com un oasi dins del desert de les nostres vides, allí vàrem poder-nos recuperar físicament, podent-nos treure de la nostra pell totes aquelles lacres filles de la guerra».

El següent camp de concentració fou Sant Cebrià, en aquest lloc també s'hi havien edificat barraques, al capdavant de cadascuna hi havia un responsable encarregat de posar ordre, passar llista, repartir el menjar i el correu. La disciplina era difícil de mantenir en aquelles circumstàncies «als espanyols no hi havia manera de controlar-los, a la mínima s'escapaven o es muntava un guirigall de dimonis, que moltes vegades havien d'intervenir els gendarmes, emportar-se'n als

culpables si els trobaven i aleshores els tancaven a l'hipòdrom on hi passaven uns dies sense mantes ni beure i per menjar sols un bacallà sec penjat al sostre, els conflictius -sempre eren els mateixos-. La normalitat anava arribant al camp i els refugiats intentaven distreure's amb jocs de taula (escacs, dames), esport (futbol, atletisme), teatre, etc. Tantmateix, la vida en el camp «era sossa, avorrida, bruta i enyorant sempre la llibertat, poder marxar, ser lliures, doncs feia molts anys que no podíem gaudir d'aquests privilegis». Després dels camps va poder entrar en una fàbrica metal·lúrgica de Vernet les Banys on hi romangué fins l'any 1940 quan decideix tornar d'amagat a Catalunya. El seu objectiu era arribar a la Garrotxa, concretament a Sant Joan les Fonts, on hi vivia una tia del seu amic Samper, un cop a casa seva una veïna els denuncià i a mig sopar la guàrdia civil els deté i els traslladà a la presó de Getafe (Madrid). Més endavant són enviats al camp de Reus. Gràcies a dos avaladors de Barberà va poder retornar però amb l'obligació de presentar-se setmanalment a la caserna de la benemèrita de Montblanc. A Barberà també hi vivia una germana seva, Maria.

La seva ideologia fou comunista i s'afilià al PSUC, partit en el qual milità també durant la dictadura del general Franco de forma clandestina.

A través de les cançons que es cantaven en els camps podem copsar la mentalitat i els ànims dels republicans refugiats, vegem-ne un exemple:

Soy un pobre refugiado

*«Soy un pobre refugiado
que el Pirineo pasó
como miles de españoles
por mandato superior
y a España combatir
con el fusil en la mano
hasta vencer o morir.
¡Que te crees tu,
Solidaridad Internacional?
Campos de concentración!
Dos años y medio de luchar sin igual,
gesta que asombró a la humanidad,
y ahora me veo por eso
tratado como un preso,
rodeado de gendarmes
y tratado mal.
Soy un pobre refugiado (...).
Triste historia nuestra,
por defender la libertad,
ansias de un pueblo
por querer sobrevivir
y ahora me veo por eso,
humillado y deshecho*

*como un harapo viviente,
despreciado y triste
como el que más.
Soy un pobre refugiado (...)*».

Font: Joan Abellà, «Pàgines viscudes. Diàspora catalana» (capítols I-XIV), *Llum* (Barberà de la Conca) núm. 39-56 (1985-1989).

Crònica de Josep Farré Romeu.

Josep Farré Romeu (1892-1974), casat amb la també barberenca Dolors Vadri Targa i amb una filla de nom Maria, nascuda el 1935. El 1939 optaren per marxar a França juntament amb la mare (Maria Romeu Fuguet), a causa d'haver estat membre de l'ajuntament. Prepararen un carro de vela amb roba i provisions (patates, vi, oli, vinagre, tomàquets, etc.), els objectes de més valor de la casa els amagaren en un pou que tenien prop de l'estable del ruc. Els acompanyaren les famílies de cal Maginet i cal Jaio. En arribar a la frontera francesa han de deixar el carro i la mula. Més tard ingressen al camp de concentració d'Agde (Occitània) i posteriorment al de Bram (prop de Carcassona), la filla recorda les males condicions dels campaments, plens de puces i polls i la gana passada, més endavant els portaren al camp de Rivesaltes on la situació millorà sensiblement, en Josep passà a treballar a la cuina. En aquesta població abandonaren el camp de reclusió per anar a treballar de pagès en una masia, fins i tot els amos obsequiaren a la nena -que anava al col·legi de Longrian- amb un mona de pasqua.

A causa de l'ocupació dels alemanys les directrius oficials sobre els refugiats republicans canviaren i s'ordenà separar-los per sexe i edat, aquesta circumstància els féu replantejar el retorn de les dones cap a Barberà el 1941. En arribar a casa trobaren les portes segellades, per la qual cosa s'instal·laren a la casa de la tia del Roc, la solidaritat entre els familiars fou gran i els facilitaren menjar (fruita, hortalisses i aviram) i productes per a la neteja (sabó). Quan varen poder entrar a casa seva la trobaren buida i bruta, sense els cereals que havien deixat ni tan sols la llenya.

Per ajudar al marit la seva muller li enviava paquets de menjar i esparidenyes que embrutava amb fang perquè semblessin velles. El retorn a Catalunya no es féu efectiu fins l'any 1944, primer a Barcelona i després a Barberà.

Font: Informació oral de Maria Farré Vadri de Barberà (Desembre de 2008).

Josep Farré Romeu a França. 1942

Crònica dels germans Antoni i Josep Bella Ferré

El renom de casa a Barberà era cal *Jaio*, l'Antoni estava casat amb una dona de Sarral (Rosita Huguet Segura, difunta el 1991), amb la qual el primer de setembre de 1936 tingué un fill de nom Pere, els pares d'ell eren Josep Bella Miró (finat el 1934) i Dolores Ferré Poblet (morta el 1950), tenien una botiga de queviures i un estanc, a més treballava de pagès. L'Antoni treballà de fuster, en esclatar la guerra s'allistà de voluntari i marxà al front (assolí el grau de sergent). Acabada la conflagració seguí l'exèrcit republicà i passà la frontera de França. A Barberà hi restà l'esposa i el fill, en companyia de la seva sogra Dolores, i una cunyada Rosa Carbonell Saperas (traspasada el 1970), però decidiren traslladar-se a Sarral, ja que el règim li retirà la franquícia de l'estanc. El fill, Pere, recorda encara els fets tràgics de la guerra, fruit del fort impacte emocional que li suposaren.

Un germà de l'anterior, Josep, casat amb Rosa Carbonell Saperas i amb una filla, Angelina Bella Carbonell, per motius d'edat sols el van mobilitzar per a ajudar en la construcció de trinxeres, és a dir, fer rases a pic i pala. El 1939, per por a les represàlies, van decidir agafar el carro i la mula i partir cap a l'exili. Prop de Vilafranca del Penedès, l'aviació enemiga va atacar a tota la filera de desplaçats, malgrat amagar-se sota la cuneta de la carretera i les mares protegir amb el seu cos als nens, un impacte de metralla ferí mortalment a l'Angelina Bella, de només vuit anys, la qual fou enterrada per uns soldats al cementiri d'Avinyonet del Penedès. La mare de la criatura, Rosa, va restar sense parla i plorà desconsoladament durant quinze dies. Després d'aquest succès les dones decidiren tornar cap a Barberà, Josep continuà cap a França i tornà a Catalunya després de tres o quatre anys, fou empresonat durant un any a la presó Model de Barcelona. L'Antoni Bella Farré morí a França en data desconeguda i el Josep a Barberà el 1966.

Font : Informació oral de Pere Bella Huguet (febrer 2009).

Crònica d'Antoni Grau i Ballart

Nascut a Barberà de la Conca, d'on era el seu pare i veí de Montblanc, d'on procedia la seva mare (Magdalena B. Casanovas). Militant del POUM, a la retirada marxà com a soldat amb altres republicans a peu cap a Santa Coloma de Queralt, Igualada, Barcelona, Roses fins a Portbou, passà la frontera amb només dos duros de plata a la butxaca que bescanvià per dotze francs francesos, a França els gendarmes li prengueren tot el que portava de valor, fins i tot uns mitjons de recanvi. Fou reclòs als camps de concentració de Sant Cebrià, Argelers i Barcarés, per retornar posteriorment a Argelers, en aquest camp, a la platja, romangué divuit dies sense menjar, arribant al punt de la mort, un capità en veure'l tant greu es compadí d'ell i amb llet condensada el reviscolà. D'aquells moments tant difícils recorda la duresa dels guardians senegalesos, sols va poder enviar dues cartes a la família per comunicar el seu estat a través de la Creu Roja Internacional. Amb l'ocupació de França per part dels alemanys com a refugiat se li ofereix enrolar-se a l'exèrcit i accepta, primer rep la instrucció militar a Barcarés i després és enviat cap a la línia Maginot, arribant fins a Bèlgica. Per la seva valentia li fou atorgada

la Creu de Guerra, estrella de plata. Per guanyar-se la vida, en territori francès, va treballar a Arles-Sur-Tet transportant llenya i carbó amb matxos.

Entre d'altres records que l'impactaren, fa esment que a la retirada va veure com Enrique Líster Forjan matava d'un tret de pistola, a sang freda, un enllaç que anava motoritzat, la causa, solament haver espantat al seu cavall.

Va tornar a Montblanc un cop acabada la II Guerra Mundial i a petició seva el germà Josep li cedí la seva documentació personal i suplantà la seva identitat fins a la mort del primer (1987), quan regularitzà definitivament el seu DNI i recuperà el seu nom. Des del 1939 era pròfug de l'exèrcit espanyol en no haver-se presentat a la crida de lleves franquista, el 1939 l'ajuntament de Montblanc el reclama a la seva família i després el 1941 a les autoritats municipals de Barberà. Es va establir de pagès a Porrera (el Priorat), on es casà amb Esperança Mestres i on resideix fins que es traslladà a Reus per motius de salut, juntament amb seu únic fill, Josep (1957-2009).

El seu germà Josep (nat el 1919) va patir la repressió franquista, essent empresonat els anys 1938-1940 per passar després a diversos batallons de treballadors. El 1961 quan el Josep va voler contraure matrimoni amb Maria Pujol Estradé, de Vallclara, l'església va veure, a través de l'anotació marginal al llibre de baptismes, que oficialment ja estava casat, quan en realitat ho havia fet l'Anton, però es va comprovar a través dels testimonis dels rectors de Montblanc i Porrera que es tractava de dues persones diferents i no hi posaren impediment, ni tampoc es denunciaren els fets. Fins la caiguda de la dictadura l'Anton va viure amb l'angoixa de ser descobert per les autoritats.

Font: Informació oral facilitada per Antoni Grau i Ballart (febrer 2009) i memòria de l'autor.